

Гончар Оксана Володимирівна –
аспірант кафедри кримінального
процесу Національного університету
“Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого”

ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ, ЯКІ ЧАСТКОВО ОБМЕЖУЮТЬ КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ОСОБИ НА СВОБОДУ ПЕРЕСУВАННЯ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ УКРАЇНИ

Розглянуто поняття права особи на свободу пересування, його закріплення в міжнародному та національному законодавстві. Наведено поняття та класифікація запобіжних заходів, обставини, підстави та умови їх обрання, зміни і доповнення.

Ключові слова: обмеження права на свободу пересування; запобіжні заходи; обов'язки, які обмежують право особи на свободу пересування.

Рассмотрено понятие права человека на свободу передвижения, его закрепление в международном и национальном законодательстве. Приведены понятие и классификация мер пресечения, обстоятельства, основания и условия их избрания, изменения и дополнения.

Ключевые слова: ограничение права на свободу передвижения; меры пресечения; обязанности, которые ограничивают право человека на свободу передвижения.

The article discusses the concept of the human right to freedom of movement enshrined in its international and national law. The author presented the concept and classification of preventive measures, the circumstances and the grounds and conditions of their election, changes and additions.

Keywords: restriction of the right to freedom of movement; preventive measures; responsibilities, which limit the right to freedom of movement.

Права і свободи людини й громадянина набувають в сучасному світі все більшого значення. Оскільки рівень їх дотримання, захист і гарантії забезпечення є показником розвитку правової і демократичної держави. Кримінально-процесуальне законодавство, наголошує Д. П. Письменний, установлює баланс між правами і свободами особи та обов'язком держави боротися зі злочинами [1, с. 383]. До таких прав належить конституційне право особи на свободу пересування.

В юридичній науці запобіжні заходи й право особи на свободу пересування досліджувались у працях П. М. Рабіновича, Ю. М. Тодики, О. О. Пунди, Є. Є. Гуляєвої, О. І. Тищенко, Л. Д. Удалової, Д. П. Письменного та ін.

Право на свободу пересування визначено міжнародним і національним законодавством. Існують міжнародні стандарти стосовно

права особи на свободу пересування. На думку П. М. Рабіновича, уживання терміна “стандарт” найбільш точно відображає роль вказаних документів ... найповніше відображають надбання людства [2, с. 20–21].

Так, ст. 13 Загальної декларації прав людини проголошує, що кожна людина має право вільно пересуватися й обирати собі місце проживання у межах кожної держави. Відповідно до ч. 1 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї кожен, хто законно перебуває на території будь-якої держави, має право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах цієї території. Частина 1 ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права гарантує кожному, хто законно перебуває на території будь-якої держави, належить, у межах цієї території, право на вільне пересування і свободу вибору місця проживання. Згідно зі ст. 33 Основного Закону України, кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування.

Право особи на свободу пересування не є абсолютним, а отже, воно може бути обмежене відповідно до законодавства. За словами З. В. Ромовської, кожна свобода має свою межу, яка не дає їй змоги перетворитися на свавілля. Закріплена у законі межа свободи, яка є рівною для всіх, може бути звужена для певних осіб, що є, за загальним правилом, наслідком учинення ними протиправної поведінки [3, с. 53].

Низка міжнародних та національних нормативно-правових актів містять норми про можливість обмеження прав і свобод. Зокрема, обмеження права особи на свободу пересування міститься в таких міжнародних нормативно-правових актах. Стаття 29 Загальної декларації прав людини зазначає, що реалізація прав може обмежуватись лише з метою забезпечення визнання і поваги прав та свобод інших та задоволення справедливих вимог моралі, суспільного порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві.

Частина 3 ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права від 16 грудня 1966 р. указує що, згадані вище права (право на вільне пересування і свобода вибору місця проживання) не можуть бути об’єктом ніяких обмежень, крім тих, які передбачені законом.

Є. Є. Гуляєва визначає правомірність обмеження будь-якої свободи, зазначеної Конвенцією, критерієм законності. Автор також звертає увагу на те, що Конвенція оперує різними термінами й формулюваннями, які належать до вимог законності: “передбачено законом”, “у відповідності з національним законодавством” і т. д. Але притому зміст критерію законності є універсальним, незалежно від того чи іншого формулювання [4, с. 63–64].

Відповідно до ч. 3 і 4 ст. 2 Протоколу № 4 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який гарантує деякі права і свободи, не передбачені в Конвенції та у Першому протоколі до неї від 16 вересня 1963 р., на здійснення цих прав не можуть бути встановлені жодні обмеження, крім тих, що передбачені законом і є необхідними в

демократичному суспільстві в інтересах національної чи громадської безпеки, для підтримання публічного порядку, запобігання злочину, для захисту здоров'я чи моралі або з метою захисту прав і свобод інших осіб. Право вільно пересуватися і вільно вибирати місце проживання в межах території будь-якої держави також можуть у певних місцевостях підлягати обмеженням, що встановлені згідно із законом і виправдані суспільними інтересами в демократичному суспільстві.

Тобто міжнародні нормативно-правові акти передбачають можливість обмеження права особи на свободу пересування. Однак засоби такого обмеження визначаються законодавством конкретної держави.

Обмеження цього права міститься в Конституції та законах України. Слід зазначити, що ст. 33 і 64 Конституції України вказують на обмеження права на свободу пересування. Ст. 33 Основного Закону України регламентує "... за винятком обмежень, які встановлюються законом", коментована стаття зазначає, що вільно залишати територію України можуть бути обмежені в інтересах національної або громадської безпеки, для забезпечення громадського порядку, запобігання злочинам, для охорони здоров'я або моралі чи з метою захисту прав і свобод інших осіб і тільки на основі закону, а не інших нормативних актів та ст. 64 "Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією".

У кримінально-процесуальному праві обмеження права особи на свободу пересування є елементом, який посилює контроль за поведінкою особи підозрюваного чи обвинуваченого. Контроль здійснюється з допомогою таких запобіжних заходів: особистого зобов'язання (ст. 179 КПК України), особистої порука (ст. 180 КПК України), застави (ст. 182 КПК України), домашнього арешту (ст. 181 КПК України), тримання під вартою (ст. 183 КПК України) та тимчасового запобіжного заходу – затримання (ст. 176 КПК України).

Запобіжні заходи – це заходи забезпечення кримінального провадження, застосування яких супроводжується обмеженням конституційних прав і свобод осіб, які підозрюються (обвинувачуються) у вчиненні кримінальних правопорушень. Ці обмеження стосуються свободи пересування та вільного вибору місця перебування [5, с. 452].

Обмеження права особи на свободу пересування під час обрання запобіжних заходів у кримінальному процесі може бути повним або частковим. Відповідно можна провести класифікацію запобіжних заходів, які або повністю, або частково обмежують право особи на свободу пересування.

До першої групи запобіжних заходів, що повністю обмежують право особи на свободу пересування є тримання під вартою, домашній арешт тільки в тій частині, де підозрюваному, обвинуваченому забороняється залишати житло цілодобово, та як тимчасовий запобіжний захід – затримання. До цієї групи належить привід, хоч він і не є запобіжним заходом, а заходом забезпечення кримінального провадження, але

застосовується у формі примусового супроводження на певний проміжок часу.

До другої, відповідно, можна віднести всі інші запобіжні заходи (особисте зобов'язання, особиста порука, застава), бо всі вони тією чи іншою мірою обмежують право особи на свободу пересування, та домашній арешт у частині заборони підозрюваному, обвинуваченому залишати житло в певний період доби.

Такі запобіжні заходи, як особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт в частині заборони залишити підозрюваному, обвинуваченому житло у певний період доби, передбачають покладення на підозрюваного, обвинуваченого певних обов'язків.

Відповідно до ч. 5 ст. 194 КПК України до обов'язків, які обмежують право особи на свободу пересування належать: прибувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю; не відлучатися з населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду; повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та/або місця роботи; не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом; носити електронний засіб контролю.

Обов'язок не відлучатись із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває без дозволу слідчого, прокурора або суду. Виникає запитання, у яких випадках підозрюваний чи обвинувачений може отримати дозвіл від слідчого, прокурора чи суду. Відповідно до мети обрання запобіжного заходу та покладення такого обов'язку, дозвіл може надаватись лише у виключних випадках. Такими випадками можуть бути: смерть близьких родичів, членів сім'ї чи інших близьких осіб або серйозна загроза їхньому житті; стан здоров'я самого підозрюваного чи обвинуваченого і неможливості надання медичної допомоги в населеному пункті, де він зареєстрований, проживає чи перебуває; у зв'язку із професійною діяльністю та ін.

У зв'язку з тим, щоб цілі запобіжного заходу були виконані, було б доцільно покласти на підозрюваного, обвинуваченого обов'язок повідомляти про своє пересування та про час і місце прибуття до пункту призначення.

Обов'язок повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та (або) місця роботи. Конкретизація цього обов'язку полягає у формі повідомлення. Яким воно повинно бути, усним, письмовим чи, можливо, в електронній формі. Здається, що письмовим, а у разі неможливості надати письмове повідомлення, то в електронній формі, для внесення матеріалів до кримінального провадження. З додаванням до такого повідомлення документів про нове місце проживання чи місце роботи.

Обов'язок не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, судом. Такі місця суд у своїй постанові повинен мотивувати і конкретизувати. Із логіки такої заборони видається, що такими місцями можуть бути, місце злочину, місця проживання чи перебування потерпілого, свідка, іншого підозрюваного чи обвинуваченого.

Перелічені обов'язки здійснюються через заборони, які покладаються на підозрюваного чи обвинуваченого. Перелік обов'язків, які обмежують право особи на свободу пересування є відкритим. Усі обов'язки в законі передбачити не можливо. Тому суд у своїй постанові про застосування запобіжних заходів (особисте зобов'язання, особиста порука, застава, домашній арешт) та накладення обов'язків повинен викласти підстави, мотиви та конкретизацію кожного покладеного обов'язку у своєму рішенні. Можливо, рішення про накладення обов'язків за певних обставин будуть мати форму преюдиції у кримінальному судочинстві України.

Можливість обрання обов'язків залежить від доведеності прокурором обставин, зазначених ч. 1 ст. 194 КПК України. Тобто наявності обгрунтованої підозри у вчиненні підозрюваним, обвинуваченим кримінального правопорушення, наявність достатніх підстав уважати, що існує хоч би один із ризиків, передбачених ст. 177 КПК України, і на які вказує слідчий, прокурор, недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику або ризикам, зазначеним у клопотанні.

Обгрунтованість підозри, відповідно до практики Європейського суду з прав людини, є суттєвим елементом захисту від позбавлення волі [6, с. 391]. У нашому випадку, захистом від обмеження права на свободу пересування.

Часткове обмеження права особи на свободу пересування полягає у прибутті до визначеної службової особи із встановленою періодичністю, в обов'язку не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду, у повідомленні слідчого, прокурора чи суду про зміну свого місця проживання та/або місця роботи; в обов'язку не відвідувати місця, визначені слідчим суддею або судом, в обов'язку носити електронний засіб контролю.

Таке обмеження права на свободу пересування здійснюється через обрання до підозрюваного, обвинуваченого запобіжних заходів. До них належать: особисте зобов'язання, особиста порука, застава та домашній арешт.

Особисте зобов'язання (ст. 179 КПК України) полягає у покладенні на підозрюваного, обвинуваченого зобов'язання виконувати покладені на нього слідчим суддею, судом обов'язки, передбачені ч. 5 ст. 194 КПК України.

Особиста порука (ст. 180 КПК України) полягає у наданні особами, яких слідчий суддя, суд вважає такими, що заслуговують на довіру, письмового зобов'язання про те, що вони поручаються за виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього обов'язків відповідно до ч. 5 ст. 194 КПК України, і зобов'язується на необхідності доставити його до органу досудового розслідування чи в суд на першу вимогу про те.

Домашній арешт (ст. 181 КПК України) полягає у частині заборони залишати житло у певний період доби. Передбачає контроль особи у вигляді надання усних чи письмових пояснень з питань, пов'язаних із

виконанням покладених на неї зобов'язань, та використання електронних засобів контролю. Покладається на строк не більше як два місяці.

Застава (ст. 182 КПК України) полягає у внесенні коштів у грошовій одиниці України на спеціальний рахунок, з метою забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього зобов'язань, за умови звернення внесених коштів у доход держави у разі невиконання цих зобов'язань.

Не виписано в КПК України положення про зміну запобіжних заходів, у зв'язку з якою зобов'язки змінюються або ж залишаються без змін, та положення про обрання додаткових зобов'язань після застосування запобіжного заходу.

Слід зазначити, що на практиці можуть виникати ситуації, коли ризики відповідно до ч. 1 ст. 177 КПК України існують, але залежно від руху кримінального провадження (мається на увазі помилковість обрання запобіжного заходу, позитивна поведінка підозрюваного, обвинуваченого) ефективність і значення запобіжного заходу змінюються.

Наприклад, до особи застосовано особисте зобов'язання і у разі позитивної поведінки підозрюваного, обвинуваченого, слідчий може звернутись із клопотанням до суду про відмову запобіжного заходу у вигляді особистого зобов'язання і накладення іншого запобіжного заходу у вигляді застави. Крім того, зобов'язки, які були передбачені, можуть змінюватись або залишатись без змін. Варто зазначити, що зміна запобіжних заходів може бути на будь-які, крім тих, які стосуються позбавлення волі, тобто тримання під вартою.

Таким чином, слідчий у своєму клопотанні, викладає доцільність зміни запобіжного заходу і у зв'язку з цим зміни зобов'язань чи залишення їх без змін, та накладення додаткових зобов'язань після застосування запобіжного заходу, і направляє його до суду.

Як зазначає Л. Д. Удалова, головний критерій, якому повинні відповідати представлені судді разом з поданням докази – це їх достатність для обґрунтування рішення про задоволення цього подання [7, с. 44].

Суд, у межах своєї компетенції, приймає вмотивоване та обґрунтоване рішення про зміну запобіжного заходу і, у зв'язку з цим, зміни зобов'язань чи залишення їх без змін, та накладення додаткових зобов'язань після застосування запобіжного заходу, які обмежують право особи на свободу пересування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Письменний Д. П. Суд як гарант дотримання прав і законних інтересів особи при звільненні від кримінальної відповідальності / Д. П. Письменний // Незалежний суд – гарантія захисту прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина : матеріали Всеук. наук.-практ. конф. (Чернівці, 30 трав. 2009 р.). – Чернівці : Чернів. нац. ун-т, 2009. – С. 382–386.

2. Рабінович П. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація / П. Рабінович, О. Венецька // Вісник Акад. прав. наук України. – 2012. – № 4 (71). – С. 18–28.

3. Ромовська З. В. Особисті немайнові права фізичних осіб / З. В. Ромовська // Українське право. – 1997. – № 1. – С. 47–60.

4. Гуляева Е. Е. Правовые основания ограничения права на свободу и личную неприкосновенность по Конвенции о защите прав человека и основных свобод 1950 года : моногр. / Гуляева Е. Е. – М. : Юрлитинформ, 2013. – 208 с.

5. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар : у 2 т. Т. 1 / Бандурка О. М., Блажівський Є. М., Бурдоль Є. П. та ін. ; за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, А. В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – 768 с.

6. Колоков Н. А. Судебный контроль в уголовном процессе : учеб. пособие для студентов вузов, обучающихся по специальности “Юриспруденция” / [И. А. Давыдова и др.] ; под ред. Н. А. Колокова. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2013. – 847 с.

7. Удалова Л. Д. Суб'єкти кримінально-процесуального доказування : навч. посіб. / Л. Д. Удалова, О. В. Рибалка. – К. : КНТ, 2012. – 160 с.